

ББК 81.411.4-2

УДК 81'276.16(09):81'36

ГРАМАТИЧНІ ІНДИКАТОРИ ВИРАЖЕННЯ ВВІЧЛИВОСТІ (З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ)

У статті проаналізовано рівень вивчення та опису функціонального потенціалу граматичних індикаторів КВ у науковій літературі та встановлено перспективи в дослідженні даної проблеми в україністиці.

Ключові слова: категорія ввічливості, мовні індикатори.

Розвиток лінгвістичної науки кінця XX – початку XXI століття виокремив важливу ідею: комунікація людей – це основа їхньої свідомості, пізнання, суспільного буття в цілому і, відповідно, людина не може існувати поза комунікацією. Усе частіше учені зосереджують увагу на проблемах мовної комунікації, принципах моделювання комунікативного акту, функціонуванні мови в різноманітних сферах суспільної діяльності, і зокрема на категоріях міждисциплінарного характеру, які є умовою успішного комунікативного акту. До таких категорій належить і категорія ввічливості (далі: КВ). Як одна з основних складових міжособистісного спілкування, увічливість являє собою важливий регулятор поведінки, необхідний для досягнення ефективної взаємодії людей.

З кінця XX століття в лінгвістичних дослідженнях КВ розглядалася з різних поглядів. У руслі комунікативної парадигми написано чимало наукових праць, насамперед тих, що стосуються теорії мовленнєвих актів (А. Вежбицька, Є. В. Ключев, Дж. Остін, Г. Г. Почепцов, Дж. Сьорль), теорії мовленнєвої діяльності (В. Н. Гурєєв, О. І. Даниленко, О. О. Леонтьєв, Є. Ф. Тарасов) і особливо їх мовних стереотипів (Н. Ф. Баландіна, М. Марцяник, К. Ожуг, Н. І. Формановська).

З погляду лінгвопрагматики, увічливість розглядають як комунікативно-прагматичну стратегію, орієнтовану на досягнення позитивного результату процесу спілкування (Д. Гордон, Г. Грайс, Дж. Лакофф, А. Харціарек, Г. Р. Шамьєнова).

Функціональна граматики, розглядаючи КВ, намагається дати відповідь на питання: яким чином чітко окреслений комунікативний намір можна виразити за допомогою мовних одиниць (А. О. Акішина, Н. І. Формановська, Дж. Ліч).

Психолінгвістичний аспект КВ полягає в тому, що система ввічливих мовленнєвих актів позначена національною специфікою, маркована соціальними ролями комунікантів (Н. Д. Бабич, М. П. Білоус, С. К. Богдан, Я. К. Радевич-Винницький, М. С. Скаб). Як феномен людської культури КВ досліджувалася в культурології, соціолінгвістиці,

психодидактиці, пов'язаній головним чином з викладанням іноземних мов (П. Браун і С. Левінсон, А. Вежбицька, Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров, Є. В. Гольдін, О. О. Земська, Р. Ратмайр).

Лінгвістичне описання КВ є складовим елементом будь-яких аспектів її вивчення, хоча до цього часу домінуючим залишається поведінковий підхід.

У вітчизняному мовознавстві існують спроби підходити до проблеми аспектуально; наприклад, в україністиці в кандидатських дисертаціях реалізовано намір дослідити структуру мовленнєвого етикету (В. М. Литовченко), історію мовленнєвого етикету (О. М. Миронюк); проаналізувати на порівняльно-зіставному принципі етикетну лексику в українській, англійській та угорській мовах (М. П. Фабіан), подати функціонально-стилістичний аналіз мовних формул у дипломатичних текстах (О. М. Мацько); описати етнолінгвістичний та функціональний аспекти вигуківих етикетних формул (Г. Т. Кузь), синтаксично-стилістичний аспект українського мовленнєвого етикету (О. М. Мельничук), гендерний аспект категорії ввічливості (Є. В. Демченко). На матеріалі англійської мови досліджено засоби реалізації ввічливості (О. С. Спаланчук); у контексті теорії перформативності на матеріалі німецької мови проаналізовано деякі перформативні семантико-ілокутивні різновиди формул (Т. В. Терещенко); описано комунікативну категорію ввічливості в корейській мові (Ю. Д. Скрипник).

В україністиці досліджувана проблема ще не була предметом окремої уваги. Відсутнє її системне і комплексне вивчення. У деяких розвідках лише принагідно звертаються до граматичних аспектів вираження ввічливості (С. К. Богдан, Е. С. Ветрова, Н. М. Журавльова, О. М. Миронюк, М. Г. Стельмахович, С. Т. Шабат). Окремі положення з даної проблеми містяться в книзі Я. К. Радевича-Винницького „Етикет і культура спілкування”. Вона присвячена не КВ загалом, а особливостям міжособистісних стосунків, мовного етикету, орієнтованих на вираження поваги до співрозмовника та дотримання власної гідності. Автор охоплює перелік знань і засобів, потрібних для ввічливого спілкування в україномовному середовищі, та деінде подає відомості щодо мовленнєвого етикету в інших національних спільнотах.

Проаналізовані роботи дозволяють зробити висновок, що лінгвістичний бік КВ в україністиці досліджений в недостатній мірі. Немає систематизації мовних одиниць й опису функціонування індикаторів ввічливості. З огляду на це репрезентація КВ в українській мові становить особливий інтерес, оскільки майже не враховується можливість вираження в мові суспільних відносин між комунікантами за допомогою граматичних засобів, а якщо на це і вказують, то фрагментарно. Невивченість теоретичних і практичних питань граматичних засобів вираження КВ в українському мовознавстві засвідчує потребу в їх доопрацюванні.

Ми пропонуємо розглядати КВ у руслі комунікативно-функціональної граматики. За основу беремо гіпотезу про наявність в граматичній системі сучасної української мови функціонально-семантичної КВ, а граматичні засоби вираження ввічливості кваліфікуємо як мовні індикатори (з лат. *indikator* – показчик). Мовні одиниці, які надають висловлюванню ввічливого відтінку, „індикують” відповідну мовленнєву ситуацію.

Отже, актуальність роботи визначається тим, що вона стосується нового напрямку мовознавства – комунікативної лінгвістики, де проблема мовних індикаторів КВ, зокрема граматичних, в українській мові є фактично нерозробленою. Актуальність роботи також обумовлена можливістю виділення нової функціональної єдності, оскільки без аналізу повного набору функціонально-семантичних категорій, нам видається неможливим з’ясування всієї граматичної системи. У роботі робиться спроба розгляду семантики ввічливості і сукупності засобів її реалізації в сучасній українській мові. Крім того, з’ясування комунікативно-прагматичних особливостей ввічливості і її мовних індикаторів є важливим з погляду аналізу структури комунікативної компетенції, важливої для успішної мовленнєвої взаємодії. Ми виходимо з того, що КВ – це функціонально-семантична категорія, план змісту якої визначають семантичні компоненти ввічливого спілкування (повага, доброзичливість до співрозмовника, паритетність комунікантів тощо), а план вираження – різнорівневі мовні одиниці, що служать для її репрезентації.

Мета роботи полягає в з’ясуванні рівня вивчення та опису функціонального потенціалу граматичних індикаторів КВ у науковій літературі та в накресленні перспективи в дослідженні даної проблеми в Україні.

КВ є однією з найбільш значущих і продуктивних сфер досліджень у галузі прагматики, соціо- і психолінгвістики. Ввічливість розглядається як набір стратегій або мовленнєвих моделей, які встановлюються одними комунікантами як норми для себе, або іншими – як норми для них, і в той же час як соціально обумовлені поведінкові норми, вербальні і невербальні, у визначеній суспільній групі [Формановская 1993, с. 77]. Суспільну групу утворюють люди, об’єднані спільною сферою діяльності, однаковими зразками дій, мовленнєвої поведінки, переконань і цінностей [Гольдин 1978, с. 73].

Лінгвістичні форми КВ являють собою набір метакомунікативних стратегій, які використовують для досягнення ефективного результату процесу спілкування. КВ являє собою складне соціокультурне явище, що відображає міжособистісні стосунки комунікантів. КВ забезпечує соціальну рівновагу, і є необхідною передумовою комунікативного співробітництва. Її суть полягає у максимальному „піднятті” образу свого співрозмовника.

Мета ввічливості – це збереження гармонійних і рівних соціальних взаємовідносин учасників інтеракції. Співрозмовники часто використовують непрямі мовленнєві акти, коли

їхні комунікативні наміри не збігаються. Наприклад, коли бажання ухилитися від висловлення власної думки, щоб не образити почуття іншого (співрозмовника), суперечить їхньому обов'язку сказати правду.

КВ оцінюється по-різному, але більшість дослідників зауважує, що вона відображає суспільні стосунки між мовцем і адресатом (можливо, й іншими учасниками спілкування) (Дж. Ліч, Дж. Лакофф, Н. І. Формановська, В. І. Карасик).

У лінгвістиці ввічливість аналізується або в плані дослідження загальних стратегій поведінки, або в плані з'ясування специфіки вираження позитивного відношення до людини на матеріалі мовленнєвих актів у конкретній мові (вибачення, подяка, комплімент, висловлювання співчуття і т.д.). Перший напрямок, на наш погляд, межує між соціолінгвістикою і прагмалінгвістикою (П. Браун, С. Левінсон та інші). Другий – пов'язаний з вивченням мовленнєвого етикету і мовленнєвих актів, які є предметом прагмалінгвістики (Дж. Ліч, Р. Лакофф, Г. Каспер, Н. І. Формановська та інші).

У дискусіях стосовно виокремлення КВ широко розповсюджена думка про англо-американське походження даного напрямку [Пириайнен 1996]. Широко відома теорія ввічливості П. Браун і С. Левінсона, створена в шістдесятих-сімдесятих роках ХХ століття, протягом останніх двох десятиріч не лише отримала подальший розвиток, але й зазнала критичного переосмислення. Дослідники вважають, що КВ варто вивчати не в межах речення або фрази, а на рівні дискурсу. Оскільки в теорії П. Браун і С. Левінсона форми ввічливості аналізуються в неформальній мовленнєвій ситуації, була висловлена думка розглянути дану категорію у формальному мовленнєвому спілкуванні.

У теорії ввічливості, розробленій П. Браун та С. Левінсоном, що фактично стала класикою для західних дослідників мовленнєвих актів, ключовим є концепт FTA (Face Threatening Act) – „акт, який загрожує обличчю”. Поняття „обличчя” розуміють, з одного боку, як образ учасника комунікації, його імідж, а з другого боку, як його територію – у широкому сенсі слова, яка включає не тільки приватний простір мовця, його час, „оболонку” (тіло й одяг), але і когнітивний простір.

У процесі мовленнєвої комунікації всі ці сторони „обличчя” її учасників постійно піддаються загрозам, оскільки будь-який мовленнєвий акт може в тій чи іншій мірі розглядатися як FTA. Тому ввічливість, відповідно до теорії П. Браун і С. Левінсона, виявляється у взаємному бажанні захистити, зберегти „обличчя” обох партнерів мовленнєвої взаємодії.

Ураховуючи цей важливий взаємозв'язок, будь-який учасник комунікації намагається уникати потенційних загроз, використовуючи при цьому різноманітні мовленнєві стратегії.

Англійські дослідники П. Браун та С. Левінсон у роботі „Politeness: Some Universal in Language Usage” увели в науковий обіг поняття позитивної та негативної ввічливості [Brown, Lewinson 1987]. Виділяючи чотири типи стратегій увічливості, під позитивною ввічливістю мають на увазі прояв дружнелюбного ставлення до адресата, солідарність з ним, підкреслення групової ідентичності, бажання до згоди й уникання конфліктів, використання мовленнєвих актів, які слугують „підвищенню” ролі адресата (комплімент, подяка, запрошення і т.д.), а під негативною ввічливістю – побоювання здатися нав’язливим, завдати шкоди адресату, відсутність емоцій, стриманість; уникнення мовленнєвих актів, які можуть загрожувати адресату (наказ, критика, прямі запитання), або їх пом’якшення, або якщо „загрозуючий акт” уже здійснений, виправлення його (наприклад, за допомогою вибачення).

При цьому автори підкреслюють залежність формул увічливості від ситуації спілкування (офіційна – неофіційна), рольових відношень. Досить важливим є положення авторів стосовно того, що стратегії ввічливості спрямовані на те, щоб адресат „зберіг своє обличчя”, стверджуючи, таким чином, необхідність дотримання конвенціональних відносин.

Категорія ввічливості становлять предмет зацікавлення прагмалінгвістичних досліджень. Дж. Остин зараховує дієслова ввічливості до групи перформативних дієслів [Остин 1986]. Цю думку поділяє і польська дослідниця М. Марцяник [Marcjanik 2007]. На її думку, увічливі перформативи створюють визначену через конвенції реальність існування товариського спілкування, і тому вони відрізняються від інших перформативів.

У своїй класифікації актів мови Дж. Ліч виділяє специфічну групу, так звану бехабітиви, яка охоплює: формули на позначення вибачення, подяки, привітання, побажання, співчуття [Leech 1983]. Англійський мовознавець характеризує їх з погляду поведінки, тобто ці формули є реакцією на поведінку людей та їх соціальну позицію.

Дж. Сьорль, виділяючи п’ять категорій висловлювань з погляду ілокутивної сили, робить акцент на окремій групі, так званих експресивах [Серль 1986]. Це формули, якими послуговується адресант для передачі інформації про власний психічний стан у відношенні до певного висловлювання, наприклад, подяка, вибачення, привітання.

А. О. Акішина та Н. І. Формановська в дослідженні формул увічливості виходять від їх функціонального навантаження [Акишина, Формановская 1975].

Аналіз КВ у суспільному контексті, як вважають П. Браун, С. Левінсон, Дж. Ліч, Дж. Лакофф, В. М. Алпатов, Н. І. Формановська, дозволить дослідити її в різних ракурсах і виділити різні її грані.

Цілком доречною здається думка вчених кінця ХХ початку ХХІ століть (П. Браун і С. Левінсон, Дж. Ліч, В. І. Карасик, Г. Каспер, Т. В. Ларіна, С. Міллз, Л. Муллани,

О. С. Спаланчук), ізольоване дослідження даної категорії є менш ефективним, ніж при зіставленні її з категорією неввічливості.

У реалізації тактик увічливості важливу роль відіграють поняття позитивної і негативної ввічливості (стратегії зближення та віддалення). Дж. Ліч у своїй роботі „Principles of Pragmatics” зауважує, що негативна ввічливість (намагання уникнути суперечок, конфліктів) важливіша, ніж позитивна ввічливість (прагнення до згоди). Дж. Ліч описує принцип увічливості за переліком ряду максим.

Польський дослідник Р. Хуца вводить термін гонорифікативність (мовних елементів). Це „особливий вид значення наявного в змісті речення – комунікант, який інформує про товариські стосунки між адресантом і адресатом” [Huszcza 2006, s.175]. Дослідник говорить про ті частини мови, для яких розрізнення ступеня гонорифікативності є обов’язковим, а саме: особові займенники (*ти – пан, пані; ви – панство*), присвійні займенники (*твій – пана, її – пані*), іменники в кличному відмінку (*Маріє, Петре, пані директоре, пане декане*), дієслова в наказовому способі (*читайте – прошу, читайте – будьте ласкаві, читайте*).

Увічливість, за І. Гофманом, виявляється у двох формах. З однієї сторони, формули вітання, прощання, звертання, подяки, вибачення тощо служать для посилення позитивного іміджу адресата, підкреслення його статусу, а з іншої – є стратегією уникання табуйованих, неприємних для адресата тем, обмеження втручання в його приватну зону [Goffman 1967].

А. Вежбицька, аналізуючи теорію жанрів, запропоновану М. М. Бахтіним, розглядає їх з погляду семантики елементарних значеннєвих одиниць. За М. М. Бахтіним, жанри мови – це кодифікована форма дії. А. Вежбицька вважає, що формули ввічливості являють собою окремі жанри і подає їх приклади: подяка, привітання, комплімент, вибачення, співчуття [Вежбицкая 1985].

Учені в своїх дослідженнях приділяють увагу й окремим аспектам КВ: мовленнєвим актам вибачення, подяки, компліменту і т.д. Усі вони націлені на реалізацію успішного протікання процесу комунікації.

О. О. Земська у книзі „Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения” присвятила розділ для дослідження мовленнєвого етикету. Під цим поняттям розглядає всі звороти ввічливості. Мовленнєвий етикет визначає вживання таких частовживаних мовленнєвих формул як: вітання, прощання, звертання, подяка, вибачення тощо [Земская 2006]. Дослідниця на підставі багатого матеріалу описує залежність між вибором окремої формули ввічливості і соціальним статусом комунікантів. А також звертає увагу на особливості вибору формул увічливості в офіційній і неофіційній ситуації.

Т. В. Ларіна у своїй роботі „Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах” наголошує на тому, що ввічливість має яскраво виражену

національну специфіку. Особливо яскраво національна специфіка конвенціональних принципів і постулатів виявляється в конвенціональному закріпленні в спілкуванні бажаних і небажаних тем [Ларина 2003].

Н. І. Формановська, В. Є. Гольдін, К. Пісаркова поклали початок соціолінгвістичних досліджень адресатних форм [Гольдин 1978, Формановская 1989, Pisarkowa 1979]. Найбільш ґрунтовним дослідженням адресатної системи в польській мові стала праця Е. Томічека „Адресатна система сучасної польської та німецької мов. Соціолінгвістичне конфронтативне дослідження” [Tomiczek 1983]. Лінгвістичний аналіз адресатних форм (у переважній більшості звертань) їх граматична природа, місце в структурі речення, роль кличного і називного відмінка в адресатній функції, статус кличного відмінка у відмінковій системі окремих мов, представлений у роботах В. П. Пронічева (на матеріалі російської та сербохорватської мов), І. В. Мальцева, О. А. Мізіна (на матеріалі російської мови), Я. Токарського та С. Елловського (на матеріалі польської мови), М. С. Скаба (на матеріалі української мови), діахронічний аналіз звертань здійснила О. М. Миронюк (на матеріалі української мови).

З позиції мовленнєвої поведінки ввічливість передбачає „ненанесення шкоди” мовленням, вияв уваги, схвалення (по можливості) партнера по комунікації і в той же час відхилення компліментів, прояв адекватності в самооцінці і навіть певне применшення власної гідності, прояв такту, який не дозволяє втручання в особисту сферу співрозмовника, уникнення ініціації табуйованих тем, бажання надання послуги, допомоги тому, хто цього не потребує.

Рівень ввічливого спілкування часом впливає на поведінку співрозмовників більшою мірою, ніж предметний зміст мовлення. Мета ввічливої поведінки – переконати партнера в позитивному ставленні до нього і викликати таку ж зворотну реакцію. На персональному рівні зворотна реакція повинна бути особистісною, на соціальному рівні – формальною.

Розглянемо дефініції поняття ввічливості.

„Словарь по этике” визначає ввічливість так: „...моральну якість, яка характеризує людину, для якої повага до людей стала щоденною нормою поведінки і звичним способом поводження із співрозмовником” [Словарь по этике 1975, с. 46]. Отже, увічливість – це прояв поваги. Увічливість – це і готовність зробити послугу тому, хто її потребує, і делікатність, і такт. І звичайно ж, своєчасний і доречний мовленнєвий прояв – мовленнєвий етикет – невід’ємний елемент увічливості.

В енциклопедії етикету маємо таке визначення ввічливості: „... це сукупність учинків, зміст і зовнішній вияв яких відповідають моральним принципам” [Энциклопедия этикета 2003, с. 39]. Як бачимо, лінгвістичний бік проблеми не відбитий. Визначення подане з

поведінкового аспекту („сукупність вчинків”), який, як можна лише здогадуватися, включає мовний.

У „Тлумачному словнику української мови” подано таке визначення ввічливості: „... – це дотримання правил пристойності, вияв уважності, люб’язності, чемності” [Новий тлумачний словник української мови 1999. – Т.1., с. 233]. На нашу думку, воно теж є дещо аморфним, оскільки подається здебільшого через перелік означень синонімічних до поняття „ввічливості”. Далі: „Увічливий – гречний, вихований, тактовний, обхідливий, коректний, делікатний” [Там же, с. 233].

Увічливе ставлення до людей завжди високо цінувалося українцями. Це засвідчує низка слів на позначення даної якості: ввічливий, чемний, гречний, вихований, обхідливий, шанобливий, люб’язний, привітний, уважний, приязний, поштивий, шляхетний, тактовний, делікатний, коректний. У цьому синонімічному ряді домінанту складає слово ввічливий, лексичне значення його – „який дотримується правил пристойності, виявляє уважність; чемний” [Словник української мови. – Т.1., с. 304]. Ряд синонімів мають різні вияви ввічливості. Так, чемний – це „шанобливо ввічливий” [СУМ. – Т.XI., с. 293]; гречний – також „шанобливо ввічливий у поводженні з людьми; чемний” [СУМ. – Т.II., с. 165]; люб’язний – „уважний, привітний до кого-небудь” [СУМ. – Т.IV., с.565]; тактовний – „який володіє почуттям міри, такту” [СУМ. – Т.X., с. 26]; коректний – „який тактовно та ввічливо поводить з людьми” [СУМ. – Т.IV., с. 287]; делікатний – „ввічливий, люб’язний, завжди готовий виявити увагу, зробити послугу” [СУМ. – Т.II., с. 237].

Н.І.Формановская наголошує: „Увічливість – це абстрагована від конкретних людей етична категорія, яка отримала відображення і в мові, що, звичайно, варто вивчати лінгвістиці” [Формановская 1993, с. 77].

Отже, із сказаного вище робимо висновок: увічливість – це чемність, дотримання правил пристойності в мовленні та у вчинках, вияв вихованості. Це основа етикетної поведінки, невід’ємна ознака будь-якого комунікативного акту. На нашу думку, КВ являє собою комплекс мовних індикаторів – набір знаків (кліше, стереотипних фраз) і належне їх граматичне оформлення. Саме на це положення ми пропонуємо покликатися, досліджуючи КВ в українській комунікативній культурі.

Уживання формул увічливості регулюється різноманітними правилами:

- а) власне мовними, які регламентують вибір лексичних засобів, граматичних категорій, синтаксичних конструкцій з ряду функціонально близьких або синонімічних;
- б) соціальними, які вимагають уже вибрані одиниці вживати у відповідності з суспільними ролями співрозмовників;

в) ситуативними, які вказують на повну відповідність засобів мовного етикету з обставинами розмови, її тональністю.

Головне в людському спілкуванні – це розуміння смислу, який часто знаходиться не в тексті, тобто не в значенні, а в підтексті. Смысл не лише в словах, а у вчинках, у виразі обличчя, у жестах, у позах. Тому вербальна та невербальна комунікації взаємодіють.

Як прагмалінгвістичне поняття, КВ реалізується перш за все в екстралінгвістичних правилах і засобах організації і оптимізації діалогічного спілкування, підтримання контакту. Такі репліки згоди і схвалення, окрім створення психологічно комфортної атмосфери спілкування, структурують діалог, створюють діалогічну перспективу, регулюють подання і об'єм інформації.

КВ є універсальною з погляду системності етичних постулатів мовця, висвітлених культурною традицією людства. Однією з найважливіших і дискусійних є проблема граматичної природи засобів вираження ввічливості. Система мовних одиниць, які демонструють стосунки між людьми, представлена в українській мові на всіх рівнях, і розмежовує граматичні, лексичні і стилістичні засоби передачі даних відносин. Це розмежування ускладнене їх тісним взаємозв'язком, коли семантика слова може накладати обмеження на використання граматичних форм, а граматичні категорії, у свою чергу, впливають на актуальний вибір лексичних засобів. На нашу думку, для побудови стилістично витриманого висловлювання необхідне узгодження граматичних і лексичних засобів вираження КВ.

Поєднання виразів мовленнєвого етикету в діалогічну єдність, їх морфологічний склад і синтаксична будова, граматичні категорії – ці та інші питання являють собою перспективу в дослідженні КВ в україністиці. Важливим є з'ясування граматичної природи формул увічливості з погляду їх вживання в тій чи іншій ситуації спілкування, тобто в реальному контексті.

Література

- Акишина, Формановская 1975: Акишина А. А., Формановская Н. И. Русский речевой этикет: Пособие для студентов-иностранцев. – М.: Русский язык, 1975. – 183 с.
- Баландіна 2002: Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті: Монографія. – Київ: АСМІ, 2002. – 332 с.
- Бацевич 2003: Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
- Бахтин 1986: Бахтин М.М. Проблема речевых жанров / Сост. С.Бачаров и В.Кожин. – М.: Худ.лит., 1986. – С. 428-472.

- Богдан 1998: Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – 478 с.
- Вежицкая 1985: Вежицкая А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып.16. – С. 251-275.
- Гольдин 1978: Гольдин В. Е. Этикет и речь. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1978. – 112 с.
- Грайс 1985: Грайс Г.-П. Логика и речевое общение: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – С. 217-237.
- Земская 2006: Земская Е.А. Русская разговорная речь. Лингвистический анализ и проблемы обучения. – М.: Флинта, 2006. – 240 с.
- Карасик 1992: Карасик В. И. Язык социального статуса. – М.: Ин-т языкознания РАН; Волгоградский государственный педагогический институт, 1992. – 330 с.
- Лакофф 1985: Лакофф Дж. Прагматика в естественной логике: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – С. 439-470.
- Ларина 2003: Ларина Т. В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах. – М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2003. – 243 с.
- Миронюк 2006: Миронюк О. Історія українського мовного етикету. Звертання. – К.: Логос, 2006. – 167 с.
- Новий тлумачний словник української мови 1999: Новий тлумачний словник української мови: у 4 томах / Уклад.: В.В. Яременко, О.С. Сліпущко. – К.: „Аконіт”, 1999.
- Остин 1986: Остин Дж. Л. Слово как действие: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.17: Теория речевых актов. – С. 22-130.
- Пириайнен 1996: Пириайнен И. Т. Вежливость как категория языка // Вопросы языкознания. – 1996. - № 6. – С.100-105.
- Радевич-Винницький 2001: Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Львів: Сполом, 2001. – 223 с.
- Серль 1986: Серль Дж. Р. Что такое речевой акт?: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.17: Теория речевых актов. – С. 151-194.
- Скаб 2002: Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.
- Словарь по этике 1975: Словарь по этике / Под ред. И. С. Кона. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1975. – 392 с.
- Словник української мови: В 11 томах. – К., 1970-1982.

- Фабіан 1998: Фабіан М.П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах. – Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство „ІВА”, 1998. – 256 с.
- Формановская 1993: Формановская Н. И. Культура общения и речевой этикет // Русский язык в школе.–1993. – № 5.– С. 75-79.
- Формановская 1989: Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высш. шк., 1989. – 159 с.
- Энциклопедия этикета. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2003. – 640 с.
- Brown, Lewinson 1987: Brown P., Lewinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge, 1987. – 264 s.
- Goffman 1967: Goffman E. Interaction ritual. Essays on face-to-face behavior. Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1967. – 270 s.
- Huszcza 2006: Huszcza R. Honoryfikatywność. Gramatyka. Pragmatyka. Typologia. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. – 228 s.
- Leech 1983: Leech G. N. Principles of Pragmatics. – London, New York: Longman, 1983. – 250 s.
- Marcjanik 2007: Marcjanik M. Grzeczność w komunikacji językowej. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – 166 s.
- Ożóg 1990: Ożóg K. Zwroty grzecznościowe współczesnej Polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa) // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CM XIII. Prace Językoznawcze. – Zeszyt 98. – Kraków, 1990 – 92 s.
- Pisarkowa 1979: Pisarkowa K. Jak się tytułujemy i zwracamy do drugich // Język polski. – 1979. – S. 5-16.
- Tomiczek 1983: Tomiczek E. System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Sociolingwistyczne studium konfrontatywne. – Wrocław, 1983.

Beznosa Alla

Grammatical indicators of the expression to politeness (with histories of the study of the question).

In article is analysed level of the study and descriptions of the functional potential grammatical indicator to the categories of politeness in scientific literature and is brought forth prospects in study of this problem in Ukrainian language.

Key words: the category of politeness, language indicators.